

PACH ZSIGMOND PÁL

Hogyan lett a harmincadvámából huszad? (1436–1457)

A harmincadvám eredete címmel néhány éve közzétett dolgozatom végén megjegyeztem, hogy a *tricesimát*, mint külkereskedelmi értékvámot, eredetileg és huzamos ideig szó szerinti értelemben vették: csakugyan 1/30-ot értettek rajta.¹ Zsigmond király 1405. évi első dekrétumának XVII. cikkelye kifejezetten *tricesimam partem solvere*: harmincadrészt fizetését írta elő mind a behozott, mind a kivitt áruk után.² Abból az olasz nyelvű pápai követjelentésből viszont, amely alig hatvan évvel később, 1462-ben vagy 1463-ban készült Magyarország helyzetéről, Mátyás király politikájáról és jövedelmeiről, kiderül, hogy „a harmincad, tudniillik az a szokásos és általános szolgáltatás, amelyet az országba behozott vagy abból kivitt áruk után a király részére fizetnek”, immár csak nevében harmincad, valójában *cinque per cento*: 5%, vagyis huszad.³ A jól informált pápai követ, valószínűleg Hieronymus Landus krétai érsek,⁴ közlésének hitelében nincs okunk kételkedni — annál kevésbé, mivel köztudomású, hogy a későbbiekben harmincad nevezet alatt már rendszeresen huszadot szedtek Magyarországon, Erdélyben pedig a külkereskedelmi vám neve is huszad lett (*vicesima, vigesima*).⁵

1 Pach Zsigmond Pál: „A harmincadvám eredete”. Bp. 1990. 80.

2 „... decrevimus, ut universi mercatores, negotiatores et alii cuiuscunque status et conditionis homines extra regni nostri limites mercimonia seu res mercimoniales et venales deferentes et exportantes *tricesimam partem* quemadmodum de illis, quae intraducuntur in regnum, solvere et amministrare teneantur”. Decreta regni Hungariae 1301–1457. (= Décr. I.) Ed. Franciscus Döry et al. Bp. 1976. 205–206.

3 „Ancora vi sono le *trentesime*, che è una datia consveta e generale, che tutte le mercantie d'entrata e de uscita del Regno pagano al Re *cinque per cento*”. Johann Christian von Engel: Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer. II. Halle, 1798. 16–17. Egykorú latin fordításának ez a részlete: Martinus Georgius Kovachich: Scriptores rerum Hungaricarum minores... II. Budae 1798. 31.

4 Hieronymus Landus krétai érsek, II. Pius pápa küldetésében, 1460 januárjában kapcsolódott be a Mátyás király és Frigyes császár között folyt diplomáciai tárgyalásokba, és közreműködött az 1462. ápr. 3-án létrejött (előzetes) megegyezésben. Gr. Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. III. Pest, 1853. 184., 244–248.; Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel. II. Bp. 1902. 123–125. A jelentés szerzője tudott erről a megegyezésről és a szentkorona visszaadásáért kialakított 80 000 forint váltásösszegekről; de megjegyezte, hogy Mátyás nincs megkoronázva, mert a korona még mindig Frigyes császár kezében van. J. C. von Engel: i. m. II. 15.; M. G. Kovachich: i. m. II. 28–29. A végső megállapodásra 1463. júl. 19-én, a korona átadására júl. 24-én került sor. Gr. Teleki J.: i. m. III. 331–337. A jelentés tehát, nagy valószínűséggel, 1462 áprilisa és 1463 júliusa között íródott.

5 Ld. pl. Acsády Ignác: Harmincad. In: Közgazdasági Lexikon. Szerk. Halász Sándor és Mandello Gyula. I. Bp. 1898. 803.; Paulinyi Oszkár: Ipar, kereskedelem. In: Magyar művelődéstörténet. Szerk. Dománovszky Sándor. II. Bp. é. n. 169.; Ember Győző: Külkereskedelmünk történetéhez a XVI. században. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei 8 (1958) 313., 327.

Eszerint 1405 és 1463 között valamikor a külkereskedelmi vám mértékét, kulcsát 1/30-ról (3,33%-ról) 1/20-ra (5%-ra) emelték.

Kérdés: mikor és hogyan lett a harmincadból huszad?

1.

Talán már az örökös pénzzavarral küzdő Zsigmond király idején, uralmának későbbi szakaszában? Ennek ellene szól a budai harmincadhivatalnak az a *registruma*: tarifaszabályzata, amelyet Zsigmond uralkodása utolsó előtti évében állított össze felesége, Borbála királyné bizalmi embere, az egykori budai bíró és főharmincados, Johannes Siebenlinder.⁶ Az 1436-ban készült tarifa ugyanis tételeinek jelentős részében híven követte az 1405. évi dekrétum előírását: jó néhány áruajtára — tollra, prémre, aranyfonálra, selyemszövetekre, övekre, kesztyűkre — „mindig a harmincadrészt vagy annyi pénzt, amennyit [a harmincadrészt] ér” formulával róttá ki a vámot; bors és egyéb fűszerek után is „mindig a harmincadik fontot vagy annak pénzbeni megváltását” szabta ki illeték gyanánt. Néha azt is hozzátette, hogy a harmincadrészt pénzbeni egyenértékét *iuxta emptionem mercatoris*: a kereskedő vásárlása szerint, vagyis az általa fizetett vételár harmincadában kell megállapítani.⁷ Ezekben a vámtételekben tehát elevenen élt a *tricesima* szó eredeti jelentése.

Más áruknál viszont — főleg a behozatal tetemes részét kitevő külföldi posztóknál — a Siebenlinder-féle tarifa, mellőzve a vagylagosságot, kizárólag pénzben kívánta a harmincadot, és kiszabását nem bízta a harmincadszedőkre (*tricesimatores ipsam tricesimam exigentes*), illetve a kereskedő által fizetett (bemondott) piaci árhoz való viszonyításra, hanem a vámtételt közvetlenül, fix összegben határozta meg. Egy vég firenzei posztó után 2 aranyforintot, egy vég veronai posztó és löweni hosszúposztó után egyaránt 1 1/2 forintot és 1 garast, egy vég löweni rövidposztó, valamint londoni posztó után 1 forintot és 1 garast, egy vég kölni, aacheni vagy maastrichti posztó után 1/2 forintot, három vég werdi (Nürnberg elővárosa), mainzi vagy iglauri (Jihlava, Morvaországban) posztó után 1 forintot, négy vég csehországi posztó után 1 forintot és

6 Vö. Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts. Hg. von Karl Mollay. Bp. 1959. 21–22.; *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Bp. 1984. 164.

7 „... de filis aureis videlicet spullengold, semper *tricesiman peciam*... Item de pennis strucionum eisdemque consimilium semper *tricesimam penam* aut tantum pecuniae quantum se penna in valore extendit, iuxta emptionem mercatoris ... Item de sericeis pannis ... semper una *tricesima ulna* dari debet, aut pecuniam pro una ulnarum se extendentem... iuxta emptionem mercatoris ... Item de pergamento semper *tricesimam cutim* aut denarios tot, quantum cutis valore est in extenso ... Item si unus mercatorum aut institorum duciens [sic!] specierum diversarum genera ... semper *tricesimam libram* aut pecuniam redimet, quantum librarum qualibet [sic!] in valore et pretio se extendit ... Item de ... cingulis ... semper *tricesimum tusin* [=tucat] ... Item de cirotecis ... semper *tricesima pars* ... vel tantum pecuniae valoris eiusdem debet solvi ... Item de una sexagena coloratorum cutium ... semper *tricesima pars pro tricesima* ... tenetur dari, aut pecunia cutis in valore se extendens”. *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (=Fejér) X. 8. Budae 1843. 665–669.; *Andreas Michnay–Paul Lichner*: Ofner Stadtrecht. Pressburg, 1845. 275–276.; *Kováts Ferenc*: Nyugat-Magyarország áruforgalma a XV. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján. Bp. 1902. 211–213.

1 garast kellett fizetni harmincadul.⁸ A szabott harmincadtételek megállapítása, a vám szorosabb értelemben vett „tarifálása” eredetileg nyilván szintén a harmincad- elv szem előtt tartásával történt, de az elvet már fellazította; lehetőséget nyújtott a tőle való eltérésre — lefelé is, de főleg felfelé, a vámjövedelem növelése érdekében vagy kereskedelem-politikai célzattal.⁹

S éppen erre enged következtetni az a harmincadkivetési eljárás, amelyet Kováts Ferenc figyelt meg a pozsonyi harmincadhivatal működésében, 1457/1458. évi naplójának igen alapos történet-statisztikai feldolgozása során.

A pozsonyi harmincadkönyvben szereplő posztófajták jó része azonos volt a Siebenlinder-féle budai tarifában felsoroltakkal, és vámtételeik is megegyeztek az 1 1/2 forinttól 1/4 forintig ereszkedő sávban (a garasoktól eltekintve). Am amikor Kováts ezekből a vámtételekből a harmincadkulcs alapján kiszámította az illető fajták vámértékét, és így nyert vámértéküket összehasonlította a pozsonyi forrásokban föllelhető egykorú piaci árakkal, úgy találta, hogy a tényleges piaci ár csak kivételesen (a veronai posztó esetében) érte el a tarifált vámtétel harmincszorosát,¹⁰ az esetek nagy többségében pedig annak jóval alatta maradt. Ezzel egybehangzó, de még meglepőbb eredményre jutott, amikor a nem tarifált, vagyis a harmincados által értékbecslés alapján megvámolt áruknál magának a harmincadkönyvnek a bejegyzései alapján hasonlított össze a becsült értéket a kivetett vámmal. Megállapította ugyanis, hogy a vámhányad nem a harmincadrészt volt, hanem annál jóval magasabb, és pedig pontosan és következetesen tizenhetedrész: az áruk becsült értékének minden 17 forintja után 1 forint volt kiszabva harmincadul. Sőt, ha nem is ilyen következetesen, de a tarifált áruk piaci ára is többnyire a kivetett vámtétel tizenhétszerese körül mozgott.¹¹

Kováts Ferenc becses megfigyelései (amelyekhez nem fűzött kommentárt) lehetővé teszik, hogy fentebb általánosan fogalmazott kérdésünket két, szorosabban körülírt kérdésre váltsuk.

8 A posztófajtákon kívül vászonra, papírra, olajra, szappanra és néhány más áruira is fix harmincadtételt szabott ki a Siebenlinder-féle tarifa. Figyelmet érdemel még, hogy fűszerek és kisebb szatócárúk után átalányösszeget (is) lehetett fizetni, mégpedig az áruérték minden 4 forintja után 2 garast. A tarifa előírása szerint 14 garas tett ki 1 forintot. Ilyenkor tehát a *tricesima* kulcsa már 1/28-ra emelkedett.

9 Ilyen törekvések már a Siebenlinder-féle tarifa létrejöttében is közrejátszottak. Előzménye az volt, hogy Weiss Mihály budai kereskedő panaszt emelt Borbála királyné előtt Egenburger István budai harmincados — Noffry Lénárd harmincadispán helyettese — ellen, aki nem a szokás szerint, hanem *iuxta novas adinventiones* akart harmincadot szedni. A panasz jogosságát elismerve, a királyné megbízta az egykori főharmincados Siebenlinder Jánost, hogy az érvényes szabályozásnak megfelelően foglaljon írásba *unum registrum super tricesimarum exactione* a jelenlegi és jövőbeni harmincadosok tájékoztatására: *Fejér X. 8. 662–664.*

10 Egy vég veronai posztó harmincadvámja 1 1/2 forint volt Pozsonyban, piaci ára 1454-ben 45 forint. Ezenkívül csak egy 1438. évi budai borsvásárlással kapcsolatban talált Kováts F. olyan adatot, amely szerint a piaci ár (1 mázsa bors 30 forint) csakugyan harmincszorosát tette ki a vámtételnek (1 mázsa után 1 forint). Egyébként: a löweni posztót, amelynek végje után 1 forint harmincad járt, 1448-ban Pozsonyban 18 1/2 forintért adták el; az aacheni és kölni posztónak, amelyből 2 vég után vetettek ki 1 forintot harmincadul, 1450-ben 8 1/2–9 forint volt a piaci ára a városban; stb. *Kováts F.:* i. m. 20–21.

11 *Kováts F.:* i. m. 11–13., 19–22., 98., vö. 185–186.

1. Vajon a pozsonyi harmincadhivatal 1457/1458. évi vámkivetési eljárása azt jelzi-e, hogy 1436 és 1457 között már országosan sor került a harmincadkulcs emelésére, vagy a pozsonyi gyakorlat speciális helyi körülményekkel magyarázható?

2. Vajon miért emelték a pozsonyiak a vámszabást a huszadon is túl tizenhetedre? Talán azért, hogy a többletből a harmincadhivatal fenntartási költségeit fedezzék, és tiszta bevételként tartsanak meg maguknak huszadrésznyi összeget? (A harmincadhely fenntartási-kezelési költségei ekkoriban bizonyosan elérték nyersbevételének 20–25%-át.)¹²

Kérdéseinkre választ keresve, először nyilván az országgyűlési rendelkezések sorát kell áttekintenünk a szóban forgó két viszontagságos évtizedben (a kortársak „zavaros időknek” nevezték kivált az 1440. évi kettős királykoronázás és V. László 1453. évi trónra lépése közötti éveket):¹³ találunk-e bennük olyan, akár csak halvány nyomot, amely az 1405. évi dekrétumban foglalt harmincadszabály megváltoztatására engedne következtetni?

Nos, a korabeli országgyűlések nem kis számban fennmaradt végzései csak néhány esetben ejtettek szót a harmincadról, és ezek nem adnak semminő alapot ilyen értelmű következtetésre. Albert király 1439. májusi dekrétumának VI. artikulusa elsőként említi ugyan a *tricesimát* a kincstári jövedelmek sorában, de csupán olyan vonatkozásban, hogy azt (miként a többit is) csak „a magyar koronának alárendelt, alkalmas embereknek lehet bérbe vagy kezelésbe adni, ... de idegeneknek nem”.¹⁴ I. Ulászló 1444. áprilisi budai országgyűlésének III. és IV. cikkelye ezt a jámbor óhajjal toldotta meg, hogy a királyt illető jövedelmeket, köztük a harmincadból származókat, senki számára sem szabad „örökre elengedni vagy zálogba adni vagy bármi más módon a koronától elidegeníteni”, hanem a korona tulajdonába kell visszahelyezni.¹⁵ Az Ulászló lengyel támogatói és magyarországi ellenfelei között 1444 őszén létrejött fegyverszünet egyik pontja arról szólt, hogy az elmúlt négy évben önkényesen létesített váموkat és harmincadokat a kereskedelem biztonsága érdekében meg kell szüntetni, s csak a régi vámot és harmincadot szabad szedni a szokásos helyeken.¹⁶ Az 1445 tavaszán Pesten egybegyűlt rendek — miután „a jog, törvény és igazság fenntartását” a király elestével előállott válságos helyzetben hét főkapitányra bízták — a hazai és külföldi kereskedőket szintén arról igyekeztek megnyugtatni, hogy továbbra is békén és biztonságban járhatnak-kelhetnek az egész országban „az

12 Vö. *Paulinyi O.*: i. m. 169–170. A pozsonyi harmincados hetenként 1/2–1 forint fizetést kapott. Ehhez járult az írrok és a szolgák bére s a különböző dologi kiadások. *Orvay Tivadar*: Pozsony város története. II. 3. Pozsony, 1900. 88–92., 96–97.

13 In his impacatis disturbiorum temporibus (1440): *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I. 3. Sopron, 1924. 209.; praesentis temporis disturbiorum (1440): *Iványi Béla*: Eperjes szabad királyi város levéltára. Szeged, 1931. 123.; diversarum et multimodarum guerrarum et disturbiorum tempora (1443): *Gr. Teleki J.*: i. m. X. Pest, 1853. 126.; moderni temporis impacacitate (1443): i. m. 127.; in his disturbiorum temporibus; tempore istorum disturbiorum (1444): Decr. I. 330., 332. (1445): *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 164.; Decr. I. 341.; (1446): Decr. I. 352., 355. *Iványi B.*: i. m. 134. (1447): Decr. I. 364.; in disturbiali tempore (1447): Decr. I. 362.; in praeteritis disturbiorum temporibus (1451): Decr. I. 373.; propter malum temporis disturbium (1452): *Házi J.*: i. m. I. 3. 348. stb.

14 Decr. I. 288.

15 Decr. I. 327.

16 *Tóth-Szabó Pál*: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1917. 205.

igazságos harmincadoknak és vámoknak a régi és megszokott helyeken való mindenkori megfizetése mellett” (*iustus... tricesimis et tributis in antiquis et consuetis locis semper persolutis*; XVIII. art.).¹⁷ A régi vámszabályokhoz való ragaszkodás kívánalmát hangsúlyozták a felső-magyarországi rendek is azon a részgyűlésükön, amelyet a pesti diéta után és annak végzéseire hivatkozva, 1445. július 15-én tartottak a Kassa melletti Szina községben, kimondván, hogy „harmincadokat és vámokat kizárólag a szokásos helyeken s az eddig előírt és kijáró fizetség szerint (*sub debita solutione hactenus observata*) szedjenek”.¹⁸ S erre az észak-magyarországi kereskedelemben közvetlenül érdekelt krakkói kerület főpapjai és bárói wislicai részgyűlésükről július 20-án azzal válaszoltak: meghagyták a lengyelországi kereskedőknek, hogy magyar földre érve, „áruikat a régi lerakóhelyeken (*in locis et depositoriis antiquis*) rakják ki, és a harmincadot Lublón a régi előírást betartva (*iuxta antiquam observantiam*) ... róják le.”¹⁹ A régi vámszokások megtartását szorgalmazó rendelkezések tehát nem valamilyen új keletű országgyűlési végzést — esetleges harmincademelést — kívántak visszavonni vagy hatálytalanítani, hanem a helyi hatalmaskodások és túlkapások elburjánzásának próbálták gátat vetni, aminek éppen új vám- és harmincadhelyek önkényes felállítása volt az egyik gyakori formája.²⁰

Az országgyűlési dekrétumoktól és általános jellegű rendelkezésektől közelebb kell hát lépniünk a részletekhez: olyan forrásszövegekhez, amelyek egyes városok — vagy éppen egyes kereskedők — harmincadügycire vonatkoznak.²¹ A régi szokásokra és szabadságokra ezek is gyakran utaltak; s többnyire mögöttük is könnyű meglátnunk a „zavaros idők” közvetlen politikai aktualitásait. Az Albert király halála (1439. október 27.) után fellángolt beháború fordulatai során a nyugat-magyarországi városok sajátosan exponált helyzetben voltak. Többször szenvedtek kártételeket, de gyakran adódott olyan helyzet is, amikor a vetélkedő hatalmasokat hűségnyilatkozatokkal s még inkább anyagi eszközökkel arra bírhatták, hogy kereskedelmi szabadalmaikat megerősítsék vagy kibővítsék. Kedvezményeik gyakorlati érvényesítése pedig — amint Sopron, Pozsony és Nagyszombat példája szemlélteti — megint a politika hullámveréseinek volt kitéve.

17 Decr. I. 346.

18 *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 167. vö. *Iványi Béla*: Bártfa szabad királyi város levéltára. Bp. 1910. 75.

19 *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 170. A Lengyelországból Lublón át vezető kereskedelmi útról, az árulerakási kötelezettségről és a lublíbi harmincadról (amelyet majd az 1498. évi XXXIV. tc. — Lőcsével, Késmárkkal, Bártfával, Sztrópkóval és Homonnával együtt — a kassai főharmincad fiókjai között sorol fel) ld. *Demkó Kálmán*: Lőcse története. Lőcse, 1897. 309–310.; *Domanovszky Sándor*: A szepesi városok árumegállító-joga. Bp. 1922. 5., 12–13., 35., 41. és 129–131.

20 *Pl. Decr. I.* 331. (1444), 346. (1445), 365. (1447)

21 *Pl. Albert király* 1438-ban tíz évre engedélyezte Pachel Péter (valószínűleg csehországi) kereskedőnek és fiainak, hogy vám- és harmincadfizetés nélkül évente tíz lovat vigyenek ki Magyarországról, és négy bála posztót hozzanak be ugyanoda vagy az osztrák hercegségbe. *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 14–15. Erzsébet királyné 1439-ben unokatestvére, Garai László (ekkoriban macsói bán) Pápa oppidumban lakó kereskedőit és jobbágyait (*universos mercatores, institores ac cives et hospites populosque ac jobbagyones*) fölmentette a királyi és királynéi harmincadok fizetése alól mindenféle áru behozatala és kivitele után, „kivéve azokat, amelyeknek az országból való exportálása kifejezetten meg van tiltva”. *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 76–78. vö. *Zsigmond* 1405. évi első dekrétumának XV. cikkelyével, amely megtiltotta arany, ezüst, réz és más fémek kivitelét az országból. Decr. I. 203.

A megözvegyült Erzsébet királyné, miután a szentkoronát és gyermekeit (köztük utószülött fiát, V. Lászlót) rokona, III. Frigyes osztrák herceg és német király gondjaira bízva, 1440 decemberében Sopronban megszállt,²² kész volt a város országos vásártartási jogát megerősíteni: júliusban két hétig, novemberben négy hétig — mindennemű harmincad- és vámfizetés nélkül (*absque aliqualis tricesimae et tributii solutione et exactiōne*).²³ Am a várost (számos birtokával együtt) már 1441. március elején zálogba adta Frigyesnek, arra kötelezve magát, hogy fia nagykorúságáig nem váltja vissza.²⁴ A tőle előzőleg kapott 18 500 és ekkor fölvelt 8000 forint kölcsönt pedig arra fordította, hogy fia trónigényének biztosítására cseh-morva zsoldosokat fogadjon Brandeisi Giskra János vezetésével, akit a felső-magyarországi részek főkapitányává nevezett ki, és — egyebek között — neki adományozta a soproni harmincad jövedelmét is.²⁵

Ugyanilyen célra vett fel az özvegy királyné tekintélyes összegű kölcsönt: 7333 forintot már előzőleg, 1440 elején Pozsony városától is — attól a várostól, amely fontos támaszpontja volt Ulászlóval folytatott párharcában.²⁶ A kölcsön fedezetéül szolgáló zálog ezúttal nem volt egyéb, mint éppen a helybeli harmincad, amely ekként 1440 júniusától fogva a pozsonyi tanács bérleti jellegű kezelésébe került.²⁷ Ennek feltételeit 1442-ben úgy állapították meg, hogy a harmincadhivatal mindaddig a város kezelésében marad, amíg annak bevételéből a kölcsönösszeg meg nem térül.²⁸ A pozsonyi polgárok további kedvezményt is kaptak Erzsébet királynétól: országos fölmentést a *tricesima*-fizetés alól, egyelőre egy esztendőre.²⁹

Az országos (vagyis az ország összes harmincadhelyeire szóló) mentesség elnyerésére, ami számottevő kereskedelmi előnyt jelentett, a pozsonyiak — akárcsak a soproniak is — már régóta áhítoztak.³⁰ Ideiglenes mentességük kiterjesztését Erzsébetnél már nem érthették el (meghalt 1442. december 17-én); de eljött rá az alkalom

22 *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 92–94.; *Nagy Imre*: Sopron vármegye története. Oklevéltár. (= Sopron vmt.) II. Sopron, 1891. 299–300.

23 *Házi J.*: i. m. I. 3. 209–210. A novemberi (Erzsébet-napi) országos vásár szabadalmát még Nagy Lajostól kapta Sopron városa 1371-ben; de nyoma van annak, hogy 1378-ban már július havában is tartottak (Margit-napi) országos vásárt. *Házi J.*: i. m. I. 1. Sopron, 1921. 159–160., 174–175.

24 *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 95–96.; *Házi J.*: i. m. I. 3. 213–214. Ulászló király Sopron városához intézett (meddő) tiltakozása az elzálogosítás ellen (1441. márc. 14.) *Nagy Imre et al.*: Hazai Okmánytár. IV. Győr, 1867. 326. Hédervári Lőrinc nádor és más országnagyok hasonló szövegű és azonos keltű tiltakozása: Sopron vmt. II. 301–302.

25 *Gr. Teleki J.*: i. m. I. Pest, 1852. 235–237., 251–252.; *Tóth-Szabó P.*: i. m. 178., 182.; *Házi J.*: i. m. I. 3. 307.

26 Ulászló 1442 január–februárjában ostrom alá fogta Pozsony városát, de kísérlete meghiúsult. *Gr. Teleki J.*: i. m. I. 276–278.; *Tóth-Szabó P.*: i. m. 194–196.

27 Pozsonyban az első városi harmincados, Ochsell Mátyás 1440. jún. 2-án lépett hivatalba. *Orvay T.*: i. m. II. 3. 66.

28 *Király János*: Pozsony város joga a középkorban. Bp. 1894. 222.

29 *Orvay T.*: i. m. II. 3. 60.

30 Pozsony és Sopron polgárai egyszerre és ugyanolyan szöveggel kapták az első harmincadkedvezményt: 1364. jún. 11-én Lajos király fölmentette őket a *tricesima*-fizetés alól a saját szükségletükre szolgáló élelmiszerek és posztóneműk behozatala és (egyelőre egy évre) saját termésű boraik kivétele után. *Fejér IX.* 3. Buda 1834. 389–390.; *Házi J.*: i. m. I. 1. 130–131. A következő évtizedekben különböző részleges mentesítéseket szereztek Lajostól és Mária királynőtől. Zsigmond király azonban az 1390-es években hozzáfogott az immár elburjánzó harmincadkedvezmények *revocatio*jához.

néhány évvel később, amikor a kormányzó Hunyadi János került a nagy fontosságú pozsonyi vár birtokába.³¹ Szereztek is tőle 1447-ben olyan oklevelet az élelmes pozsonyi polgárok, amely már időbeli korlátozás nélkül mentette fel áruikat mindenmű vámtól és harmincadtól országszerte.³² Am ekkor meg a pozsonyi harmincadbérletük került veszélybe. Váratlan csapásként érte őket 1447. június végén a kormányzó meg az országnagyok utasítása: fogadják illendő engedelmességgel azokat az embereket, akiket Hédervári Lőrinc nádor fog beültetni saját *tricesimatora*iként a helybeli harmincadhivatalba. Időközben ugyanis Hunyadi arra az elhatározásra jutott, hogy egy évre a nádornak engedi át az ország teljes harmincadjövendelmét,³³ így akarván biztosítani a maga számára a palatinus támogatását, aki még a pozsonyinál is fontosabb Buda vára fölött rendelkezett.³⁴ Bár Lőrinc nádor alig néhány héttel később meghalt,³⁵ a pozsonyiak harmincadbérletét fenyegető veszély nem hárult el, mert ekkor fia, Hédervári Imre Moson megyei és Rozgonyi Sebestyén Pozsony megyei főispán meg más nagyurak (köztük Giskra János) léptek fel hasonló igénnyel a várossal szemben — egyfelől a király, másfelől a kormányzó adományára hivatkozva.³⁶

De a pozsonyi tanács állta a sarat, s végtére Hunyadinak is jelentős anyagi és politikai érdekei fűződtek ahhoz, hogy jó viszonyt tartson fenn a várossal.³⁷ Így került sor 1450-ben arra, hogy a kormányzó is megújította a harmincadbérleti szerződést Pozsonnyal, sőt kiterjesztette azt a Duna túlszárján fekvő Oroszvár (Karlbürg, Mo-

Házi J.: i. m. I. 1. 261–262. 1405. évi első dekrétumának XVII. cikkelye pedig kimondotta mindenemű behozatal és kivitel általános harmincadkötelezettségét. Az érdekelt városok erre azzal válaszoltak, hogy megújuló erőfeszítéseket tettek korábbi mentesítéseik érvényesítésére és kibővítésére, s nem is eredménytelenül. A soproniak 1406-ban, majd újfólag 1422-ben a behozataluk után járó harmincadvám felének elengedését eszközölték ki Zsigmondnál, vagyis félharmincad-mentességet szereztek. *Házi J.*: i. m. I. 1. 293–295.; I. 2. Sopron, 1923. 234–235. A pozsonyiakat 1407-ben a kiviteli harmincad alól mentette fel az uralkodó; 1436-ban pedig megújította Nagy Lajostól 1374-ben nyert behozatali *exemptió*jukat, amely azonban csak a városukbeli harmincadhelyre vonatkozott. *Fejér X.* 4. Budae 1841. 606–607.; X. 8. 653–658. (Az 1374. évi oklevél: IX. 4. Budae 1834. 571–572.) Az országos, vagyis valamennyi harmincadhelyre szóló mentesítést tehát mindaddig nem tudták kieszközölni.

31 *Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam Hunyadi korában. Századok 91 (1957) 574. A pozsonyi vár 1450. évi kirablásáról, majd visszaadásáról Hunyadi János kormányzónak ld. *Br. Radvánszky Béla-Závodszy Levente*: A Héderváry-család oklevéltára. (= Héderváry-oklt.) I. Bp. 1909. 273–275.

32 *Ortvay T.*: i. m. II. 3. 60.

33 „Quia nos omnes tricesimas regales infra anni revolutionem simulcum aliis filialibus tricesimis magnifico domino Laurentio palatino concessimus..., ideo... firmissime committimus, quatenus tricesimas illas, quae in ipsa civitate [Pozsonio] recipi solent, sed et filiales tricesimas ad easdem ubilibet pertinentes hominibus... domini palatini... pacifice exigere et recipere permittatis”. Héderváry-oklt. I. 243. Hasonló utasítást kapott Pozsony városa az országnagyoktól. *Ortvay T.*: i. m. II. 3. 68. Ugyanezen a napon (1447. jún. 23.) Hunyadi, mint kormányzó, Moson megye főispánságát is Hédervári Lőrinc nádorra ruházta. Héderváry-oklt. I. 244.

34 Hédervári Lőrinc nádor azzal, hogy hét évvel korábban, 1440 májusában megnyitotta Budavár kapuját Ulászló előtt, lényegesen hozzájárult a király helyzetének megszilárdulásához; vö. *Szentpétery Imre*: Hédervári Imre 1447-iki felmentő levele. Turul 20 (1902) 155.

35 1447. augusztus 7-én már Lőrinc nádor fia, Hédervári Imre vette át a mosoni főispánságot, a következő napon pedig atyja végrendeletének végrehajtásáról kezdett intézkedni. Héderváry-oklt. I. 247–248. Az országgyűlés szeptember 20-i határozatáig ő tartotta birtokában Buda várát is; ld. alantabb a 40. jegyzetet.

36 *Ortvay T.*: i. m. II. 3. 68–69.; ld. még az 53. jegyzetet.

37 Hunyadi és Pozsony kapcsolatára 1450–1451-ben: *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 258., 266., 294–295., 303–304., 314., 317.

son megye) harmincadára és a pozsonyhoz tartozó más fiókharmincadokra is. Hogy a bérleti szerződést milyen feltételek mellett kötötte meg Hunyadi a pozsonyi tanács-csal, s milyen ellenszolgáltatásokat kapott érte, nem tudjuk megmondani, mert magát a szerződést tartalmazó oklevelet nem ismerjük. Fennmaradt viszont a kormányzó-nak 1450. november 3-án pozsonyi várnagyaihoz intézett irata, amely a bérbeadás megtörténtét (illetve a bérleti kezelés folyamatosságát) kétségtelenné teszi; egyben azt az utasítást tartalmazza, hogy a várnagyok az említett harmincadokban mindenkor, amikor szükség van rá, védelmezzék meg Pozsony város jogait az immár törvénytelennek nevezett egyéb igénylőkkel szemben.³⁸ A soproni tanácsnak küldött november 7-i rendelkezése szerint pedig a kormányzó egyidejűleg a soproni és budai harmincadot is a pozsonyiakra ruházta.³⁹

Szívós erőfeszítéseket tettek a pozsonyi polgárok országos harmincadmentességük érvényesítésére is. A kormányzó 1447. évi fölmentő levelével nem mindenütt boldogultak — kereskedelmük fontos célállomásán, Budán sem, még mielőtt az ottani harmincadot bérbe vették volna. Ismét Hunyadihoz folyamodtak tehát, immár mint Budavár urához: a kormányzó ugyanis, az eddigi gyakorlattól eltérve, a Buda vára fölötti rendelkezést Hédervári Lőrinc halála után nem engedte át az újonnan választott nádornak, Garai Lászlónak, hanem az 1447. szeptemberi budai országgyűlésen szerzett felhatalmazása alapján a várat maga vette birtokába.⁴⁰ Ebben a hatalmi pozíciójában fel is szólította budai várnagyait 1448-ban: ne merjék többé a pozsonyi kereskedőket harmincadszedéssel zaklatni (*cum exactione tricesimarum molestare*).⁴¹ — De a Morvaország felé vezető úton, Nagyszombatban sem respektálták a pozsonyiak felmentvényét — abban a városban, amelyet Hunyadi néhány évvel később, 1452-ben vont hatalma alá, és szintén harmincadmentességben (meg más szabadalmakban) részesített; ugyanakkor kapitányokat állított a város élére familiárisai közül.⁴² Éppen ezek a kapitányai szedettek most Nagyszombatban *tricesimát* a pozsonyi kereskedőktől, meg olyanoktól is, akiket Pozsonyban ugyanazon áruik után egyszer már megharmin-

38 „Quia nos tricesimam *Posoniensem*, simulcum tricesimis in oppido *Orozwar* et aliis villis filialibus ad ipsam tricesimam *Posoniensem* pertinentibus,... iudici, iuratis ceterisque civibus necnon toti communitati civitatis... *Posoniensis aliis literis nostris medianibus contulimus*, ideo harum serie firmissime ... mandamus, quatenus ... dum et quotiescunque per cives suprascriptos ... requisiti fueritis, eosdem in tricesima ... *Posoniensi*, aliis etiam tricesimis filialibus ad eandem spectantibus, ubivis videlicet habitis et existentibus, contra quoslibet illegitimos impetitores protegere, tueri et defensare debeatis”. *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 275. Eközben a harmincad bérleti kezelése folyamatos volt: 1447. júl. 17-től 1449. máj. 6-ig Kraus Péter és Ochsell Mátyás, 1449. máj. 6-tól 1451. febr. 12-ig List Miklós volt a pozsonyi harmincados. *Orvay T.*: i. m. II. 3. 66.

39 „... tricesimam in vestri medio [= in civitate Soproniensi] exigi solitam simulcum omnibus aliis tricesimis in *Posonio*, *Budae* et aliis locis ipsius contiguis civibus *Posoniensibus* dedimus”. *Házi J.*: i. m. I. 3. 301–302. Ld. alantabb a 60. jegyzetet.

40 Az 1446. júniusi pesti országgyűlés, amelyen Hunyadit kormányzóvá választották, többek között kimondta, hogy „omnia castra, civitates, oppida et quaeque tenuta regales aut reginales [sic!] sibi [= gubernatori], dum et quodocunque ac quotiescunque voluerit, liberum praestent ingressum”. *Decr. I. 357.* Erre és „egyéb tekintetekre” hivatkozott az 1447. évi budai országgyűlés szeptember 20-i határozata Budavár Hunyadinak való átadásáról és az átadó Hédervári Imre felmentéséről. Héderváry-okt. I. 253.; *Szentpétery I.*: i. m. I 56. vö. *Gr. Teleki J.*: i. m. II. Pest, 1852. 53–54.

41 *Orvay T.*: i. m. II. 3. 60.

42 Maguknak a nagyszombatiaknak is meggyűlt a bajuk 1453-ban a városuk élére rendelt kapitányokkal. *Mályusz E.*: A magyar rendi állam i. m. 561–562.

cadoltak.⁴³ A vita még ebben az évben a kormányzó elé került, aki a pozsonyiak javára döntött. Ők pedig a saját eszközeikkel is visszavágtak konkurensaiknek: maguk sem vették figyelembe a nagyszombati kereskedők mentességét a pozsonyi harmincadon, amelynek bérletét az 1450. évi szerződés alapján szilárdan a kezükben érezték.

Most a nagyszombatiakon volt a tiltakozás sora: Hunyadi János fiától, a városokban rezideáló Hunyadi Lászlótól kértek orvoslást a pozsonyiaktól elszenvedett sérelmükre 1454-ben. Ám időközben fordult egyet a politika kereke: a Frigyes által végre kiadott ifjú László király trónra lépett, Hunyadi János pedig „a kormányzóság ideiglenes méltóságát a beszercei grófság örökös méltóságával cserélte fel” (ahogy a hatalomváltásról szóló 1453. január végi okmány oly fennkölt szavakkal kifejezte).⁴⁴ Az új helyzethez kellett alkalmazkodnia Hunyadi Lászlónak is a pozsonyiak elleni fellépésében. Az ifjabb beszercei gróf kemény hangon csördített ugyan rájuk: könnyen pórul járhatnak, ha a nagyszombatiakat régi szabadalmaik ellenére harmincadszedéssel molesztálják, hiszen a pozsonyi harmincad korántsincs örökösen rájuk ruházva. De jócskán tompította szavainak élet, amikor hozzátette: legalább addig tartózkodjanak az ilyen követelésről, amíg ő az ügyet személyesen meg nem beszéli a királlyal...⁴⁵ Hunyadi László levele a pozsonyi polgárokhoz 1454. augusztus 5-én kelt — de a címzettek, igazodva az idők változásához, már jóval korábban bebiztosították magukat. Bérletüket (zálogjogukat) már az előző évben megerősítették V. Lászlóval, belefoglalva a pozsonyi és oroszvári mellett a budai harmincadot is.⁴⁶ Harmincadmentességük dolgában is célhoz értek már jó pár héttel az intelmes Hunyadi-levél előtt. 1454. április 28-án a király is fölmentette őket a harmincadfizetéstől minden saját árujuk után az ország valamennyi harmincadhelyén (*ubicunque per regnum Hungariae et in quibuscunque locis tricesimarum*) — immár bizony nem másért, mint anyja, Erzsébet királyné személye körüli érdemeikért, és különösen a neki nyújtott 7333 forint kölcsön jutalmául.⁴⁷ Ugyanakkor ezen a kölcsönön alapuló zálogjogosítványukat lejártnak nyilvánítva (és a kormányzó részéről történt bérbea-

43 „... licet ipsi [cives Posenienses] a solutione tricesimarum forent exempti..., tamen vos [capitanei Tyrnavienses] ... tam super ipsos cives, quam super illos, qui tricesimarum solutionem Posenii... face-rent, rursus et iterum ipsam solutionem exigeretis”. *Orvay T.*: i. m. II. 3. 64.

44 *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 353–354.

45 „... interim, quousque cum... domino nostro rege... pro hac re personaliter colloquium faciemus, ... cives Tirnavienses ... ratione non solutionis tricesimae molestare... non velitis, tum ex eo, ut ... civitas Tirnavi-ensis primitus extitit ... exemptionibus praedita, quam ... tricesima vobis collata, tumque propterea, quod ipsa tricesima non est vobis perpetua, et delevi posset contingi cum exactione insolitae tricesi-mae nociva impedimenta talia, quae fortassis et per vos condolerentur, inducere et immanere”. *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 428–429.

46 *Király T.*: i. m. 222.; *Orvay T.*: i. m. II. 3. 75. 1452 szeptemberében még Hunyadi János diszponált a pozsonyi harmincad bérjövendelméről: *ad rationem tricesimae* vásároltatott magának pozsonyi kereskedőkkel bécsi árukat. *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 337. A következő év őszén már az udvar rendelkezett fe-lőle. 1453. nov. 19-én V. László arra szólította fel Prágából a pozsonyi tanácsot, hogy a harmincad bérleti díjának Szent Márton-napján (nov. 11.) esedékessé vált részletét, 1000 forintot fizesse ki kül-döttjének. *Gr. Teleki J.*: i. m. II. 321. Már egy hónappal korábban olyan utasítást küldött Iglauból a po-zsonyiarnak, hogy bizonyos Planer Miklóst áruival egy éven át harmincadmentesen engedjék be Ma-gyarországra. *Gr. Teleki J.*: i. m. II. 315.; *Orvay T.*: i. m. II. 3. 75.

47 *Orvay T.*: i. m. II. 3. 60–61.

dásról szót sem ejtve), az uralkodó újabb 12 évre szóló bérleti szerződést kötött velük, évi 4000 forint bérösszeggel, a pozsonyi harmincadra és a többirc.⁴⁸

2.

Az előadottak némi fényt vetnek arra, hogyan csapódtak le a „zavaros idők” nagypolitikai csatározásai a harmincadügy rejtettebb viszonylataiban Nyugat-Magyarországon. Északon pedig még közvetlenebb volt a hatásuk. Erzsébet királyné ugyanis, mint említettük, 1440 nyarán szolgálatába fogadta és Kassa meg más észak-magyarországi városok parancsnokló főkapitányává, egyben Sáros megye főispánjává nevezte ki Brandeisi Giskra Jánost, aki a felső részeket cseh zsoldosaival hamarosan meg is szállta, akadályozva Ulászló összeköttetését lengyel hátországával.⁴⁹ A hadvezetésben jeleskedő és a politikában is találekony *condottiere* — aki Erzsébet királyné halála után is híven kitarzott a Habsburg Frigyes gyámságára bízott gyermek, V. László pártján — változó nagyságú, időnként az ország harmadát is megközelítő területre terjesztette ki hatalmát (vagy hatalmaskodását),⁵⁰ és a felső-magyarországi harmincadokat szinte teljesen kivonta Ulászló, majd Hunyadi kincstári hatósága alól.⁵¹ Már mint sárosi főispán és kassai főkapitány is egyenrangú félként kötött fegyverszünetet Ulászló megbízottaival Iglón 1443 szeptemberében, azzal a feltétellel, hogy a hatalma alatt álló városokból és falvakból minden királyi jövedelem őt illeti.⁵² Mint László király főkapitánya szerződött az országnagyokkal Budán 1446 szeptemberében olyanképpen, hogy legalább további három évig megtartja Körmöcbányát bánya- és pénzverő-kamarájával, Kassa, Lőcse, Eperjes és Bártfa városát szokásos adóival, Sáros, Zemplén és Abauj megyét kamarahaszna-jövedelmeivel, valamint mindazokat a harmincadokat, amelyek a kezén vannak.⁵³ Ugyancsak a király főkapitányaként kö-

48 *Gr. Teleki J.*: i. m. II. 354.; *Király J.*: i. m. 222.; *Ortvay T.*: i. m. II. 3. 103. A körültekintő pozsonyiak a királytól nyert jogosítványaik birtokában is ügyeltek arra, hogy ne veszítsék el Hunyadi János pártfogását. Tőle, mint beszercei gróftól, még a következő évben (1455) is szereztek olyan védleveget, amely — többek között — az ország összes vámszedőinek és harmincadosainak szolt. *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 449–450.

49 *Gr. Teleki J.*: i. m. I. 239–240. vö. Erzsébet királyné, valamint „különösen kedves és hű kapitánya”, Giskra János leveleivel Kassa, Lőcse, Bártfa és Eperjes város tanácsához 1441–1442-ben. *Iványi B.*: Bártfa i. m. 66., 68–70., 72. (utóbbi téves datálással); *Iványi B.*: Eperjes i. m. 125–127., 129.

50 *Tóth-Szabó P.*: i. m. 182–184., 203., 213., 227., 231.

51 Jellemző erre Giskra 1444. febr. 3-i oklevele, amelyben mint V. László „fő és megerősített kapitánya”, az eperjesieket, tekintettel a városukat ért súlyos károokra, három évre fölmentette a harmincadfizetés alól „a kapitánysága területén lévő minden harmincadhelyen” ([quoad] *tricesimam ubilibet in nostro capitaneatu situatam*). *Iványi B.*: Eperjes i. m. 132.

52 „... omnes et singulos proventus regales in quibuscunque rebus consistant, una cum lucro camerae infra ... tempus treugarum in locis et civitatibus sub potestate ... domini Johannis Gyskra existentibus eidem Johanni Gyskra annuimus libere percipere...” — fogadta el Rozgonyi Simon egri püspök, mint Ulászló személyes meghatalmazottja, a fegyverszünet feltételét. Ebbe a megállapodásba is belefoglalták azt a formulát, „quod omnes mercatores utrarumque partium ... iuxta antiquam huius regni consuetudinem ... cum eorum rebus mercimonialibus... libere ire valeant”. *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 138.

53 „... magnificus Johannes Giskra civitates Crempniciam cum montanis et camera ac cusione monetarium, necnon Cassoviam, Lewczoviam, Epperies et Bartha cum earum consuetis proventus et censibus, item proventus lucri camerae in comitatibus Sarus, Semliniensis et Abawiwariensi provenire de-

tött békét Hunyadival és az országnagyokkal 1450 márciusában Mezőkövesden, fenntartva eddigi birtoklását és joghatóságát, beleértve a kassai, szepesi, sárosi és zempléni harmincadokat is.⁵⁴ A kormányzóval magával lépett 1452 augusztusában Kőrömbányán olyan egyezsége, amely továbbra is biztosította számára Zólyom, Szepes, Sáros és Torna megye és egy sor királyi város kincstári jövedelmét, nemkülönben a kassai, késmárki, lublóí, bártfai és homonnai harmincadot, sőt mellettük a sopronit és nezsiderit is (amelyekről az eddigi megállapodásokban nem volt szó).⁵⁵

Fel kell figyelniük itt arra, hogy éppen a harmincadok dolgában Giskra aspirációi túlmentek Felső-Magyarországon, és elérték a nyugati harmincadhelyeket is. 1446-ban, az országnagyokkal kötött szeptemberi egyezsége kapcsán — amely csak általában utalt az őt illető *tricesimákra* — még a pozsonyiba is megpróbálta beültetni a maga emberét, bizonyos Engelhartsteter Péter személyében.⁵⁶ Ez a (következő évben megismételt) kísérlete meghiúsult ugyan, de másik nyugat-magyarországi igényét, amely a soproni harmincadra vonatkozott, sikerült érvényesítenie. A soproni tanácsnak erről írt levelében (amely keltezetlenül maradt fenn, de valószínűleg 1444-ből származik), nem Erzsébet királyné egykori adományát hozta fel jogcímmel, hanem arra hivatkozott, hogy Frigyes király — mint V. László gyámja és Sopron város zálogbirtokosa — gyámfiának főkapitányává nevezte ki, és reá bízta a megillető összes harmincadokat és egyéb javakat. Ezen az alapon Giskra nyomban ki is küldte Sweskt nevű familiárisát *tricesimator*nak, és felszólította a soproniakat, hogy hívének adjanak meg minden segítséget.⁵⁷ Sweskt helyére utóbb Wurs (Burs) Pétert állította (aki 1451-ben és 1452-ben többször is hallatott magáról, mint *zu den zeiten dreyssgker*

bentes, necnon omnes proventus tricesimarum, quas nunc possidet, prae manibus suis ... tenebit per tres annos integros". *Tóth-Szabó P.*: i. m. 387. vö. *Iványi B.*: Bártfa i. m. 79. Hasonló tartalmú megállapodásra lépett Giskrával Hunyadi János kormányzó is Rimaszombatban 1447. júl. 21-én. Ekkor a Giskra kezén lévő felső-magyarországi harmincadokon kívül a pozsonyit is neki deputálta három évre (*tricesimas Posonienses et illas, quas hactenus possedit*). A zichy és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Szerk. Kammerer Ernő. IX. Bp. 1899. 169. A pozsonyi tanácsnak azonban ezt az igényt sikerült elhárítania; vö. az 56. jegyzettel.

54 *Jászay Pál*: Hunyadi János kormányzó levele Nógrád vármegyéhez a csehekkel kötött béke dolgában; martius 28-káról 1450. *Tudománytár/Értekezések* 5 (1841) 128.; *Gr. Teleki J.*: i. m. II. 151–153.; X. 256–258.; *Tóth-Szabó P.*: i. m. 245–246. vö. *Iványi B.*: Eperjes i. m. 155.

55 „... Johannes Gyskra debet tenere omnes tricesimas Cassoviensem, Kesmark, Lywblo, Barthfa, Homonna, *Oedenburg et Newsidel* cum eorum proventibus, ac comitatus Zohliensem, Zepesiensem, Saros et de Thornna, necnon omnes civitates et oppida regales tam inferioribus, quam superioribus partibus existentes excepta Korpona”. *Történelmi Tár* 1884. 605. A szerződés kelt „in descensu nostro executionali [= exercituali] sub civitate Crempniciensi” 1452. aug. 24-én.

56 „Wir haben mit reuffem rathe und wolbedachtem mute dem erbern [=ehrbaren] Peter Engelhartsteter das dreysigste befohlen zu Presburg” — írta Giskra a pozsonyi tanácsnak Budáról 1446-ban. *Ortvay T.*: i. m. II. 3. 68.

57 Giskra a soproniakhoz írt levelében jelezte igényét a pozsonyi harmincadra is, és kijelentette, hogy a rábízott harmincadoknak és a többi javaknak László király nagykorúságáig kíván birtokában maradni. *Házi J.*: i. m. II. 6. Sopron, 1943. 150–151. A keltezetlen levél, amelyet *Házi J.* 1443 és 1446 közötti időre datált, valószínűleg 1444-ben íródott. Giskra (mint láttuk: 51. jegyzet) már 1444. febr. 3-án V. László *summus et confirmatus capitaneus*ának nevezte magát az eperjesieknek küldött levelében. *Iványi B.*: Eperjes i. m. 132. *Tóth-Szabó P.* is úgy tudja, hogy Frigyes, gyámi tisztéből folyóan, 1444-ben erősítette meg Giskrát kapitányságában (aki ezóta nevezte magát „László király főkapitányának”), és ekkor bízta meg azzal, hogy a szóban forgó javadalmakat vegye birtokába, és fordítsa az ő gyámfia „hasznára és tisztességére”: i. m. 203.

zu *Ödemburg*),⁵⁸ 1452 augusztusában pedig, lám, Hunyadival is elismertette soproni jogosítványát, sőt megtoldotta egy másik harminccaddal: a közel eső nezsiderivel (Neusiedel Moson vármegyében, a Fertő-tó mellett).

Nem kis engedmény volt ez a kormányzó részéről. Hiszen ő alig két évvel korábban — a pozsonyi, oroszvári és budai harmincad bérbeadásával egyidejűleg — hasonlóképpen intézkedett a nezsideriről és soproniról is: ezeket szintén a pozsonyiakra ruházta! 1450. szeptember 9-én olyan utasítást küldött Budáról pozsonyi várnagyainak, hogy a nezsideri harmincadot, „*quam nos civibus Posoniensibus contulimus*”, vegyék el bizonyos Hanuszko nevű személytől, foglalják le a pozsonyiak számára, és iktassák be őket annak birtokába.⁵⁹ November 7-én pedig a soproniaknak üzente meg Pozsonyból, hogy „*tricesimam in vestri medio exigi solitam ... civibus Posoniensibus dedimus*”; bocsássák tehát a városukbeli harmincadot tüstént a pozsonyiak rendelkezésére.⁶⁰ Ez utóbbi felszólítását Pozsony *bürgermeister*e, a városi tanács kísérelésével együtt, maga vitte el nyomban Sopronba.⁶¹

A soproniak kínos helyzetbe kerültek: László király főkapitányával, Giskrával húzzanak-e ujjat, aki eddig szedette náluk a harmincadot, vagy a kormányzóval, aki a pozsonyiakat hozta most a nyakukra? Szorultságukban a város zálogos urához, Frigyeshez fordultak eligazításért. A római király nem vallott színt ugyan nyíltan a kormányzóval szemben, de sugalmazása aligha volt kétséges. Hunyadi — válaszolta a soproniaknak — őt is tájékoztatta erről a lépéséről; maga viszont, mint eddig, úgy továbbra is semleges kíván maradni a soproni harmincad dolgában. Tegyenek hát ugyanígy ők is: hagyják, hogy az a fél szedje be a harmincadot, „amelyiknek joga van rá”.⁶² A soproniak értettek a szóból: nem avatkoztak be az ügybe; Giskra harmincadosa mellett pedig nem termett babér a pozsonyiak kiküldött emberének⁶³ — annál kevésbé, mivel még 1450 decemberében a főkapitánytól is levél érkezett a soproni tanácshoz: ne tűrje, hogy a városbeli harmincadot, amelyet még Erzsébet királyné adományozott neki, bárki is elvegye tőle.⁶⁴ Giskra így birtokon belül maradt, és a huzakodás tovább folyt.

Hunyadi 1451. augusztus végén, kiterjesztve előző szeptemberi intézkedését, már arra utasította pozsonyi várnagyait, hogy mind a soproni, mind a nezsideri harmincadot foglalják le és adják át a pozsonyiaknak, s ezt tudtul adta a soproni tanácsnak is.⁶⁵ Ám hogy ennek a rendelkezésének sem volt foganatja, kiderül 1451. november 8-i újabb leveléből, amelyben arról győzködte a soproniakat, hogy városuk (elzálogosítása ellenére) „az ország sajátlagos tagja” maradt, harmincadjövedelmeinek tehát

58 *Házi J.*: i. m. I. 3. 282., 317., 320., 324., 338.

59 *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 274. A nezsideri harmincad ekkoriban még a sopronival állhatott kapcsolatban. *Házi J.*: i. m. II. 3. Sopron, 1933. 172. (1440). Hanuszko is soproni lakos volt 1444-ben. *Házi J.*: i. m. I. 3., 241., 245. Később az 1498. évi XXXIV. artikulus Nezsiedert Oroszvárral együtt a pozsonyi főharmincad fiókhelyei közé sorolta. *Corpus Juris Hungarici*. 1000–1526. évi törvényczikkek. Bp. 1899. 612–613.

60 *Házi J.*: i. m. I. 3. 301–302.

61 I. m. 302–303.

62 I. m. 303.

63 I. m. 304.

64 I. m. 307.

65 *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 316.

a királyi kincstárba kell befolyjniuk (és nem a Giskráéba). Ezért a harmincadot minden ellenkezés nélkül engedjék a pozsonyi polgároknak beszedni, akikre azt ráruházta.⁶⁶ A pozsonyiak most már nyeregben érezték magukat: a kormányzó rendeletét és kísérőlevelüket saját kirendelt harmincadosaikkal juttatták el tüstént Sopronba, „*das dreyssigst daselbs... inczenemen und das zebesecezen*.”⁶⁷ De csalódtak, ezúttal is hiába próbálkoztak. Így mit volt tenniük: maguk is (az időközben császárrá koronázott) Frigyeshez folyamodtak, felhasználva azt az alkalmat, hogy az uralkodó is szívességet kért tőlük: engedjék át a soproni bort Pozsony városán.⁶⁸ „Mi már többször kéreltük a soproniakat — írták a pozsonyiak Bécsűjhelyre 1452. június 28-án —, hogy bocsássanak az ottani harmincad birtokába, amelyet a nagyságos kormányzó úr reánk ruházott más harmincadokkal együtt, de mindig visszautasítottak... Most már minden reményünket császári kegyelmességbe vetettük.”⁶⁹ Hogy milyen válasz érkezett erre Pozsonyba, nem tudjuk. Fennmaradt viszont az a levél, amelyet Sopronnak küldött a bécsűjhelyi kormánytanács 1452. szeptember 16-án a császár nevében. A harmincad dolgában, amelyet „*herr Gysskra von Prandis bey ew ynnimet*” — szolt immár nyíltan a felsőbb utasítás —, továbbra is Giskrát támogassátok, még ha Magyarország kormányzója másképp intézkedik is.⁷⁰ Addigra pedig, mint látjuk, Hunyadi is felhagyott a meddő erősködéssel: az augusztus 24-i körmöcbányai egyezségben maga is lemondott a soproni harmincadról Giskra javára.

A nezsideri harmincad dolga (amibe Frigyesnek nem volt beleszólása) másként alakult. Ide a kormányzó 1450. évi rendelkezése nyomán csakugyan beültek a pozsonyiak,⁷¹ és Giskra volt az, aki birtokon kívül próbált új keletű jogosítványának érvényt szerezni — immár V. László király kormányánál. Vele szemben a pozsonyiak Hunyadi Lászlóhoz fordultak támogatásért (ekkor még barátságos viszonyban voltak vele),⁷² s az ifjabb besztercei gróf 1453. április végén meg is ígérte nekik, hogy a nezsideri harmincad körül Giskrával támadt perükben hamarosan személyesen fog a

66 „Constat peroptime vobis, quod *speciale membrum huius regni Hungariae estis* et proventus tricesimales inibi exigentes *fisco regio* pro conservatione et tutione ipsius regni provenire debet [sic!]” — írta Hunyadi a soproniaknak. Ehhez az eljáráshoz — folytatta — Frigyes király is hozzájárult, amint csatolt leveléből kitetszik. *Házi J.*: i. m. I. 3. 339–340. Frigyes levele nem maradt fenn, de hozzájárulása aligha lehetett olyan egyértelmű, amilyennek Hunyadi állította.

67 *Házi J.*: i. m. I. 3. 340–341.

68 Nyilván Pozsonynak is volt olyan kiváltsága, amelyet Sopron számára Zsigmond király 1412-ben engedélyezett meg: meglagadhatta idegen borok (*vina forensia et extranca*) átengedését a városon és a hozzá tartozó területen. *Házi J.*: i. m. I. 2. 59–61.

69 *Házi J.*: i. m. I. 3. 367–368.

70 I. m. 384–385. Egybehangzott ezzel a bécsűjhelyi kormánytanács Sopronhoz intézett utasítása 1452. jún. 29-én: a harmincaddal kapcsolatos bizonyos vitás ügyben várják meg *herr Giskra* intézkedését: i. m. 368–369.

71 Hogy Hanuszkót kizárták-e a pozsonyiak a nezsideri harmincadvámból, vagy szolgálatukba fogadták, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy továbbra is köze maradt Nezsiderhez. Mátyás király 1459 végén őt, mint *generosum Hanuskonem de Newsidel*, küldte Pozsonyba „bizonyos ügyeinek a megtárgyalása céljából”. *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 635. 1466-ban pedig, mint *nobilis Hanusko de Newsidel*, nyert királyi megerősítést egy helybeli telek és torony birtokában. *Házi J.*: i. m. I. 5. Sopron, 1926. 253.

72 „*Rogamus vestras amicitias affectanter*” — írta Hunyadi László a pozsonyiaknak 1452. szept. 24-én Nagyszombatból —, hogy az atyja által reáruházott összeget (*solutionem magistratualcm*) sürgősen küldjék el neki. *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 339.

királynál közbenjárni.⁷³ Néhány nap múlva inkább levelet írt — éspedig nem másnak, mint a király nagybátyjának, a bécsi udvarnál ekkoriban teljhatalmú Cillei Ulriknak (Frigyes neki adta ki V. Lászlót az előző év őszén), és megkérte, hogy a Giskra által kezdeményezett perben fogja pártját a pozsonyiaknak. Jellemzően az idők változására arra hivatkozott, hogy atyja a nezsideri harmincadot Cillei tudtával és akarata szerint (!) adta bérbe Pozsony városának.⁷⁴ Az érv talán hatott: a pozsonyiak bérleti jogosítványát a király 1453-ban a nezsideri harmincadra is kiterjedően erősítette meg.⁷⁵ De a nyomósabb ok az lehetett, hogy Giskra szolgálataira az udvarnak ez idő szerint nem volt már szüksége, sőt egyre inkább teherterhelévé vált, alvezéréivel együtt.⁷⁶ Többé nincsen nyoma annak, hogy — akár csak időlegesen is — hozzáfért volna a nezsideri harmincadhoz.

A soproni fölött viszont néhány évig még ő diszponált. Wurst Péterrel 1453 óta megromlott a kapcsolata;⁷⁷ 1455-ben leváltotta, és a harmincad kezelését egyik hitelezőjének, Stanz Jánosnak adta át, 1000 forintot jócskán meghaladó adóssága törlesztésére.⁷⁸ Stanz, mint soproni főharmincados (*öbrister dreyskër ze Odennburg*),⁷⁹ a következő években is helyén maradt, egy újabb 1000 forintos kölcsön ellenében — de ezt már nem Giskrának, hanem a királynak nyújtotta.⁸⁰

Az utóbb említett kölcsönök azonban eltörpültek azokhoz képest, amelyeket Giskra a hatalma alatt állt felső-magyarországi városoktól vett fel. Még 1444 februárjában történt, hogy Kassa város tanácsa — Bártfa, Eperjes és Lőcse bevonásával — 16 388 forintot kölcsönzött a főkapitánynak,⁸¹ s az adósság 1447-ig 28 688 forintra, 1453-ig kerekén 32 000 forintra nőtt.⁸² Ekkor a kassaiak maguk is V. Lászlóhoz folyamodtak, hogy a kölcsönt — amellyel „öt segítették ellenségeivel szemben” — megtérítse. Nem a városukbeli harmincad bérletét kérték tőle, mint annak idején a pozsonyiak Erzsébet királynétól, hanem azt, hogy évenkénti adójukba tudja be a kölcsönzött összeget. Másik kérésük azonos volt Pozsonyéval: mentesség a harmincadfizetés alól az egész országban. A király 1453 júniusában halogató választ küldött Bécsből: magyar tanácsosai távollétében nem tud határozni az adójóváírás dolgában

73 *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 383.

74 „... dominus et genitor noster eandem [tricesimam in Neusydel] ... civibus [Pononiensibus] ... penitus et omnino vestrae dominationis nutu voluntateque ... collocavit et arendavit”. *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 384–385.

75 *Király J.*: i. m. 222.; *Ortvay T.*: i. m. II. 3. 77.

76 *Tóth-Szabó P.*: i. m. 269–270. (a nezsideri harmincadot illetően pontatlanul).

77 *Házi J.*: i. m. I. 4. Sopron, 1925. 12.

78 Giskra Stanz Jánosnak 1455-ben 1025 magyar forinttal, 161 rajnai forinttal és 12 lóval volt az adósa. *Házi J.*: i. m. I. 4. 72–73.

79 I. m. I. 4. 75.

80 „... Johanni Stanzc ... tricesimas nostras Sopronienses, quae *ciam hactenus in manibus ipsius Johannis Stanch [!] fuerunt et nunc essent*, in mille florenis auri duximus inscribendas” — szövelt V. László 1456. dec. 13-i oklevele. *Házi J.*: i. m. I. 4. 145. vö. *Gr. Teleki J.*: i. m. II. 487. (téves értelmezéssel). A soproni harmincad haszonélvezetéért Stanz 1457 júniusáig összesen 2186 forintot és 12 lovat kölcsönzött. *Házi J.*: i. m. I. 4. 197–198.

81 1444 májusában Kassa város tanácsa elismervényt adott Bártfa hozzájárulásáról ahhoz a kölcsönhöz, amelyet Kassa, Lőcse és Eperjes adott Giskrának. *Iványi B.*: Bártfa i. m. 73.

82 *Tóth-Szabó P.*: i. m. 215–216.

meg abban, „*daz Ir mit ewr kaufmanschaft in Hungern dreissigst frey wëret*”.⁸³ 1454 májusában született meg a döntés, amelyben adóbeszámításról nem volt ugyan szó, de arról igen, hogy a kassaiak a Giskrának adott kölcsön fejében (amelyet most a királynak kölcsönzött újabb 1000 forinttal tettek kézzelfoghatóbbá) „örökre” országos fölmentést nyernek, ha nem is a harmincad egészének, de felének fizetése alól.⁸⁴ (A Giskrának adott kölcsön, lám, nem nyomott annyit a latban, mint az, amit maga Erzsébet királyné vett fel.)

A segítség- és kölcsönnyújtásban részt vett Bártfa a félharmincad-mentességet már korábban (1404, 1419) megkapta Zsigmond királytól, és ezt a szabadalmát Albert 1438-ban megerősítette.⁸⁵ Most, 1453-ban egy évre teljes adó és harmincadmentességben részesült; az utóbbit V. László 1454-ben három évre, 1456-ban újabb két évre meghosszabbította.⁸⁶ Eperjes, amely előzőleg Giskrától kapott több éves harmincadfölmentvényt, most csak az 1453. Szent György-napi (április 24.) adó alól mentesült.⁸⁷ Lőcse már 1419-ben teljes harmincadmentességet szerzett Zsigmondtól, s ezt Albert 1439-ben megerősítette.⁸⁸ (Szabadalmának korabeli újabb megerősítéséről nem tudunk.)

3.

Megvolt hát rá az oka Eizinger Ulriknak, Albert király egykori osztrák kincstartójának, V. László idején Cillei ausztriai vetélytársának⁸⁹ (valószínűleg ő állította össze 1453-ban vagy 1454-ben azt a költségvetési előirányzatot, amely a Magyarországról várható királyi jövedelmeket vette számba), hogy a kincstár bevételeinek folytonos apadásáról panaszkodjék. A kamarahasznát, amelyet jobbágyportánként egytőlőd aranyforint értékben szedtek, Eizinger *torgelt*nek nevezte és évi 40 000 forintra be-

83 *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 391–392.

84 *Kenény Lajos*: A kassai harmincad története a XVI. század végéig. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1 (1894) 304. A kassaiak már Zsigmondtól is kaptak félharmincad-mentességet 1404-ben, de csak tíz évre. *Mályusz Elemér*: Zsigmondkori Oklevéltár. II. 1. Bp. 1956. 346.

85 *Iványi B.*: Bártfa i. m. 10., 17–18., 24., 60. A város 1449-ben kísérletet tett a teljes harmincadmentesség megszerzésére is: i. m. 88.

86 *Iványi B.*: Bártfa i. m. 115–116., 122., 138.

87 *Iványi B.*: Eperjes i. m. 132., 165.

88 *Demkó K.*: i. m. 327.; *Domanovszky S.*: i. m. 33., 39.

89 A Bajorországból Ausztriába szakadt Eizinger Ulrik Albert király idején tekintélyes vagyonhoz és befolyáshoz jutott, s egészen a kincstartóságig vitte; Albert halála után ő is kölcsönt nyújtott Erzsébet királynénak. Vagy egy évtized múlva került ismét hatalmi pozícióba: az alsó-ausztriai rendek által 1451 decemberében felállított tizenkét tagú testület élére, mint *öbrister haubtman und verweser des lands Österreich*. Ettől a méltóságtól 1452 szeptemberében kellett megválnia, amikor Frigyes császár nem neki, hanem Cillei Ulriknak adta ki V. Lászlót, és az ifjú király mellett Cillei vette kezébe a kormányt. Mellőztetésébe nem nyugodva, 1453 kora őszén sikerült Cilleit megbuktatnia, és egy ideig vezető szerepet játszott a bécsi udvarban. (Ebből az időből származhatik a szóban forgó jövedelemjegyzék.) 1455 elején Cillei visszavágott, és Eizingernek távoznia kellett. Cillei megöletése után a király újból feléje fordult, és 1457 őszén felkérte arra, hogy Prágába kísérje. V. László haláláért egyesek őt is felelősnek tekintették. Eizinger 1460-ban halt meg. *Gr. Teleki J.*: i. m. I. 195., 202., 234.; II. 193–199., 246–251., 308–314., 360–363., 395., 540., 546–547., 565.; III. 10., 144., 147., 222.; X. 85–86., 476., 490–491., 560.; *Iványi B.*: Bártfa i. m. 110.; *Házi J.*: i. m. I. 3. 362., 383–384.; I. 4. 239.

csülte, megjegyezve, hogy az adóalapul szolgáló portaszám Zsigmond kora óta a felére csökkent.⁹⁰ Hasonló arányú volt a harmincadbevétel visszaesése. Zsigmond 1427-ben Borbála királynéval kötött szerződésében évente 28 000 aranyforintot deputált felesége udvartartására a bányák jövedelméből,⁹¹ ugyanez a járandósága eddig túlnyomórészt a harmincadbevételből származott, amely az ország valamennyi harmincadhelyéről összesen évi 20 000 aranyforintra ment fel.⁹² Az Eizinger-féle jegyzék viszont a harmincadok országos hozamát (*das dreyssigst, als weyt das land ist*) már csak ennek felében, évi 10 000 forintban irányozta elő.⁹³ A két számadatot csupán hozzávetőleges értékűnek tekintve is, vajon feltételezhetjük-e, hogy miközben a harmincadbevétel ily tetemes mértékben csökkent, az alapjául szolgáló vámkulcs másfélszeresére emelkedett? S vajon sor kerülhetett-e a harmincadvámolás országos érvényű, központi szabályozására akkor, amikor a legfontosabb nyugat-magyarországi harmincadhely, a pozsonyi, bérbeadás folytán, s a legfontosabb északi harmincadhely, a kassai, Giskra birtokában lévén, egy sor többivel együtt, huzamos időre kikerült a királyi kincstár hatásköréből? Aligha. Ezekben a zavaros időkben, amikor a központnak szinte a fogalma is eltemetődött, a harmincadügy alakulását nem valamilyen országos szintű pénzügyi vagy kereskedelmi politika szempontjai határozták meg (amelynek kezdeményei annak idején Zsigmond 1405. évi első dekrétumának a harmincadvámot előíró és egyéb cikkelyeiben kétségtelenül megjelentek),⁹⁴ hanem

- 90 *Birk Ernő*: Adalék Magyarország pénzügytörténetéhez. V. László idejében. Új Magyar Múzeum 3 (1853) 509–515.; *Thallóczy Lajos*: A Kamara Haszna (lucrum camerae) története, kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével. Bp. 1879. 84–86.; *Péchy Antal*: Alsó-Magyarország bányaművelésének története. I. Bp. 1884. 54. A jövedelemjegyzékről, amelyet *Birk E.* egy korábbi közleményében 1457-re datált, már *Gr. Teleki J.* is tudott: i. m. II. 490–491.
- 91 Vö. Albert király 1439. évi rendelkezésével, amelyben felesége, Erzsébet királyné udvartartására évi 20 000 forintot kötött le a szlavóniai nyestbőradóból és a körmöci bánya- és pénzverő kamara jövedelméből. *Gr. Teleki J.*: i. m. X. 65–67. Később Mátyás király kevésbé volt bőkezű Podjebrad Kuniunda (Katinka) iránt: udvartartására 1461-ben évi 7000 forintot engedett át a kassai kerület kamarahaszna-jövedelméből. *Gr. Teleki J.*: i. m. XI. Pest, 1855. 3–6.
- 92 Az 1427. évi szerződés szerint Zsigmond a bányajövedelmeket kötötte le Borbála számára *cserébe* a harmincadokért: „in concambium et permutationem universorum et quorumlibet proventuum suorum tricesimalium, qui in quibuscunq[ue] partibus regni sui exigi sunt soliti, nunc ad viginti milia florenos auri puri se extendentium”; idézi *Mályusz Elemér*: Der ungarische Goldgulden in Mitteleuropa zu Beginn des 15. Jahrhunderts. In: Études Historiques Hongroises. Red. Ferenc Glatz et Ervin Pamlényi. II. Bp. 1985. 32. Zsigmondnak egy 1434. évi okleveléből viszont ismét arról értesülünk, hogy „engedélyével és hozzájárulásával az országban szokásos harmincadokat most a királyné részére kell behajtani”. Borbála ugyanis ekkor panaszt emelt férjénél Kismarton oppidum lakosai ellen, mint akik harmincadmentességükkel visszaélve (ezt 1429-ben kapták Zsigmondtól, ld. *Thallóczy L.*: i. m. 195.) bécsi kereskedők áruit is magukénak vallják, és fizetség nélkül viszik át a soproni harmincadon „in diminutionem proventuum tricesimalium et ipsius dominae reginae praeiudicium atque damnum”. Zsigmond szigorú vizsgálatra hívta fel a soproni tanácsot. *Házi J.*: i. m. I. 3. 74–75. A vizsgálat eredményéről nincs tudomásunk, de arról igen, hogy Albert király 1438-ban (a bécsi kereskedőkre való utalás nélkül) megerősítette a Kanizsai-család birtokában lévő Kismarton lakosainak harmincadmentességét, és megtöltötte a *tricesimatorok*nak, hogy az Ausztriába menő vagy onnan visszatérő kismartoniak szkekeit felbontsák és áruit számba vegyék (currus disligare et bona mercimonialia connumerare): i. m. 160–161.
- 93 Vö. *Engel Pál*: A magyar királyság jövedelmei Zsigmond korában. In: A tudomány szolgálatában. Em-lékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993. 31.
- 94 Ld. Zsigmond 1405. évi első dekrétumának főként XI. és XV–XVII. cikkelyét: Decr. I. 199–200., 203–206. vö. *Pach Zs. P.*: „A harmincadvám eredete” (1. jegyzet) 65–69.

olyan rögtönzött, kapkodó és nemritkán egymásnak ellentmondó intézkedések, amelyeket (mint látnunk kellett) a vetélkedő hatalmasoknak pillanatnyi és változékony politikai és anyagi érdekei diktáltak.

Ezen a helyzeten vajmi keveset változtatott V. László trónra lépése, amit a pártküzdelmek hamaros kiújulása és a kincstár pénzsűkének állandósulása követett. Ha az ifjú király 1453 nyarán azon panaszkodott, hogy „a minap kerülve ki idegen kezekből, atyai hajlékunkat mindenütt üresen találtuk”,⁹⁵ hasonló sóhajásra lehetett oka később is. Nemcsak városoktól és polgároktól vett fel hát kölcsönöket, hanem a politikai küzdőtér nagyjaitól is, méghozzá jóval tekintélyesebb összegeket. 1456. április 7-én kelt László királynak az az oklevele, amelyben — tetézve számos korábbi birtokadományát — zálogként Hunyadi Jánosra ruházta Temesvár várát minden tartozékával és a temesi főispánsággal együtt, a tőle előzőleg felvett 12 000 és a most kapott 8000, összesen 20 000 aranyforint kölcsön fejében.⁹⁶ Pár héttel később, 1456. május 14-én meg az ellenlábás Cillei Ulriknak adott elismervényt arról, hogy összesen 52 381 bécsi dénárfont (kb. ugyanannyi aranyforint)⁹⁷ kölcsönt vett fel tőle; ebből 26 380 fontot törlesztett, a hátralékos 26 993 (hibás számolás; helyesen: 26 001) fontot pedig az év karácsonyáig a székelyek ököradójából vagy bármilyen más királyi jövedelméből ígérte kiegyenlíteni.⁹⁸ Kölcsönpénzből állították helyre Budán „atyai hajlékát”: királyi lakosztályát is. 1457. január 10-én éppen a pozsonyi tanácstól kérte, hogy az ausztriai kincstartója, Holczler Konrád által erre a célra előlegezett 3500 forintot fizesse ki — méghozzá nem másból, mint a helybeli harmincad bérleti díjából.⁹⁹ Annak a pozsonyi harmincadhivatalnak a béréből, amelynek 1457/1458. évi vámkivetési gyakorlata — az előadottak nyomán bizvást megadhatjuk a választ a fentebb fölített első kérdésre — nem országos központi szabályozásnak, hanem speciális helyi körülményeknek tudható be.

95 V. László 1453 júliusában jobbjágyportánként 1 aranyforint rendkívüli adót vetett ki a Hontról Szabolcsig húzóódó tíz vármegyére. A megyék és az érdekelt főurak a szabolcsi Kállai János személyében követet küldtek Bécsbe a királyhoz azzal a megbízatással, hogy eszközölje ki az adó csökkentését. A király augusztus 15-i válaszában indokolta eljárását az idézett szavakkal is. *Martinus Georgius Kovachich*: Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros ... celebratorum. II. Budae 1800. 119. vö. Vitéz János váradi püspök előterjesztésének egyik pontjával az 1454. márciusi országgyűlésre: „... quia inhonestum esset redeunte maiestate regia *domus suas in hoc regno reperire vacuas*, ideo vult sua serenitas, ut domus regiae ... disponantur cum illis apparatusibus, quibus domus mensaeque regiae pro decentia status sui ornari debent”. Decr. I. 434.

96 *Gr. Teleki J.*: i. m. II. 405.; X. 497–498.

97 1 dénárfont = 240 dénár. Bécsi dénárból ekkoriban kb. ugyanennyit számítottak 1 magyar aranyforintra: *Kovács F.*: i. m. 12., 209. és *Üb.*: Korakapitalisztikus gazdasági válság Magyarországon I. Mátyás király uralkodása alatt. In: Emlékkönyv Dr. Mahler Ede... nyolcvanadik születésnapjára... Szerk. Wertheimer Adolf et al. Bp. 1937. 194. vö. *Theodor Mayer*: Der auswärtige Handel des Herzogtums Österreich im Mittelalter. Innsbruck, 1909. 124.

98 *Gr. Teleki J.*: i. m. II. 408–409.; X. 522–523.

99 *Gr. Teleki J.*: i. m. II. 500.; *Ortvay T.*: i. m. II. 3. 105. vö. *Tóth-Szabó P.*: i. m. 407. 1457 elején írta egyik levelében Kochaim János, a pozsonyiak Budára kirendelt harmincadosa (aki ez idő tájt rendszeresen tudósította városának tanácsát a Budán történekről), hogy a kincstár annyira ki volt ürülve, és az udvartartásban olyan rendetlenül mentek a dolgok, hogy volt olyan nap, amikor a tűzifa hiánya miatt nem lehetett főzni a király számára. *Gr. Teleki J.*: i. m. II. 500. Kochaim 1452–1453-ban és 1456 első hónapjaiban oroszvári harmincados volt, majd 1456 májusától 1457 májusáig Budán ügyködött. *Ortvay T.*: i. m. II. 3. 74., 76.

Azóta, hogy Pozsony városa 1440-ben bérbe (zálogba) vette a helybeli harmincadot Erzsébet királynétól, s a bérleti szerződést Hunyadi 1450-ben, V. László 1453–1454-ben megújította, a városi tanácsnak módja nyílt arra, hogy a harmincadot pénzügyi és kereskedelmi érdekeinek megfelelően kezelje. Pénzügyi érdeke azt kívánta, hogy jogosítványát minél jövedelmezőbbé tegye: a harmincadból jóval több bevételre tegyen szert, mint amennyit bérleti díjként kiadott érte. Kereskedelmi érdeke pedig azt, hogy a pozsonyi kereskedőket minél előnyösebb helyzetbe hozza az idegenekkel szemben. De mi történték akkor azzal az országos harmincadmentességgel, amelyet a város polgárainak 1447-ben Hunyaditól, majd 1454-ben V. Lászlótól sikerült megszerezniük? Érvényesítsék-e, alkalmazzák-e ezt a bérletükben lévő helybeli harmincadon is? Ha így tesznek, elesnek a várható harmincadbevétel tetemes részétől. Ha meg nem teszik, lemondanak saját kereskedőik fontos előnyéről. A kétféle érdeket azon a leleményes módon egyeztették össze (rugalmasságukat már más ügyekben is megfigyelhettük), hogy egyrészt csaknem duplájára emelték a vámkulcsot: 1/30-ról 1/17-re; másrészt a helybeli kereskedők áruira kivetett összeg (a harmincadkönyvben: *facit*) felét elengedték: aki pozsonyi illetőségű volt, csak felényi vámot fizetett (*dedit*).¹⁰⁰ Más szóval: a pozsonyiak, ha nem is teljes, de (a helyi viszonyokhoz szabott) félharmincad-mentességben részesültek a városuk bérletében lévő harmincadhelyen. Így is messze jobban jártak, mint az idegen kereskedők, akik szintén kaptak ugyan bizonyos vámengedményt a forma kedvéért, de sokkal kisebbet: a kivetett vámösszegnek, egészében véve, több mint negyötödét (82–83%-át) kellett megfizetniük.¹⁰¹ Ezzel a vámkezelési technikával az eszélyes pozsonyi tanács a harmincadbérlet idején elérte, hogy a városon áthaladó, Bécszet Budával összekötő áruforgalomnak mintegy a felét, jelentős harmincadkedvezményük birtokában, maguk a pozsonyi polgárok vették kezükbe. Csak a másik fele vagy annyi sem, jutott az összes „idegeneknek”, akik közé persze nemcsak a külföldi (sziléziai, morva, cseh és osztrák) kereskedőket sorolták, hanem — a korabeli felfogásnak megfelelően — más magyarországi városok (Buda, Győr, Esztergom, Székesfehérvár, Kassa [?]) lakosait is.¹⁰² Másrészt elérte a városi tanács azt is, hogy harmincadbevétele összességében jóval több lett, mint ha az eredeti *tricesima*-szabályt alkalmazta volna általánosan. A forgalom egyik fele után a tizenhetedrésznek csak a felét szedte be ugyan: 1/34-et, tehát a harmincadnál kevesebbet — de a másik fele után a tizenhetednek 82–83%-át, vagyis az áruérték, szoros közelítéssel, 1/20-át.¹⁰³ Ez egyben fentebb fölített második kérdésünkre is választ adhat: miért emelte a pozsonyi tanács a vámkulcsot a huszadon túl tizenhetedre? Nem a harmincadhivatal fenntartási-kezelési költségeit, hanem az „idegeneknek” adandó vámengedményt akarta ezzel kompenzálni. Így mó-

100 *Kováts F.*: Nyugat-Magyarország i. m. 6–7., 10–11.

101 I. m. 7.

102 I. m. 6–8., 144–152.

103 A harmincadkulcsok százalékban: 1/17 = 5,882%; 1/20 = 5%; 1/17-nek 82,5%-a = 4,853%; 1/30 = 3,333%; 1/34 = 2,941%. A harmincadvám forintban (például): 2000 forint áruérték 3,333%-a = 66,66 forint. Ha viszont 1000 forint után 2,941%, további 1000 forint után 4,853% jár, akkor 2000 forint után összesen: 29,41 + 48,53 = 77,94 forint fizetendő.

dolta ki, hogy a városon kívüli kereskedők ténylegesen huszadot (vagy majdnem annyit) fizessenek.

A bécs–budai kereskedelmi forgalom azonban a Duna bal parti Pozsony–Esztergom útvonal mellett egy másik utat is választhatott: a Duna jobb parti Oroszvár–Győr utat, amely kikerülte Pozsonyt, és ezzel érzékenyen csökkenthette a pozsonyi harmincadjövedelmet.¹⁰⁴ Ez indította a pozsonyi tanácsot arra, hogy a városbeli harmincadhoz 1450-ben Hunyadi János kormányzótól, majd 1453–1454-ben V. László királytól „hozzábérelje” a jobb parti út Oroszváron felállított harmincadhivatalát; s hogy a bécs–budai kereskedelmi fővonalat egészében a maga ellenőrzése alá vonja, a budai harmincadot is. Sőt, hogy e fővonal mellett a nyugati külkereskedelem más útvonalainak a forgalmát is a maga hasznára fordítsa, kísérletet tett a Dunától délre a soproni és a nezsideri, a Dunától északra pedig, Morvaország irányában, a szenicei, újvári (holicsi) és szakolcai harmincadhely bérbé vételére is.¹⁰⁵

Pozsony város tanácsának ez a (méltán mondhatjuk) távlatos harmincadpolitikája jelentős eredményeket hozott, nemcsak a helybeliek kereskedelme, hanem a város bevételei tekintetében is. Láttuk: 1453 körül Eizinger Ulrik az ország összes harmincadainak várható kincstári jövedelmét évi 10 000 forintra becsülte. Ugyanakkor egyedül Pozsony városának a pozsonyi, oroszvári és budai harmincadból befolyt nyersbevétele az 1452/1453. pénzügyi évben majdnem ugyanennyit: 9896 forintot tett ki, s az 1453/1454. pénzügyi évben is közel 7500 forintot ért el.¹⁰⁶ (Ne feledjük persze: Eizinger a királyi kincstárba befolyó jövedelmeket vette fel költségvetési előirányzatába, tehát a pozsonyi, oroszvári és budai harmincadnak nem a tényleges bevételeivel, hanem csak a bérleti díjával számolhatott.)¹⁰⁷ A tekintélyes harmincadhozam, amely az 1456/1457. évben összesen 12 788 forinttal tetőzött, és 1457/1458-ban is 9959 forintra rúgott,¹⁰⁸ részben nyugati külkereskedelmünk korabeli megélénkülésének köszönhető, de nyilvánvalóan része volt benne a pozsonyi tanács találékony harmincadkezelési technikájának is, amelynek segítségével a nem pozsonyi kereskedőktől áruik értékének immár nem a harmincadát, hanem mintegy a *huszadát* hajtotta be.

104 *Ortvay T.*: i. m. II. 3. 73–74.; *Kováts Ferenc*: A magyar arany világtörténeti jelentősége és kereskedelmi összeköttetéscink a Nyugattal a középkorban. *Történeti Szemle* 11 (1922) 120–121.

105 A szenicei, újvári és szakolcai harmincad bérletére 1453–1454-ből és 1456–1457-ből vannak adataink: *Király J.*: i. m. 222.; *Ortvay T.*: i. m. II. 3. 77–78. Az *Ortvay T.* által idézett oklevélben szereplő *Zencze* nem a Pozsony megyei *Szenpc*, hanem a Nyitra megyei *Szenice* helységet jelenti, amelyet az 1498. évi XXXIV. törvénycikk majd a pozsonyi főharmincad fiókhelyei között sorol fel. Szempc csak a 16. század első évtizedeiben lett (egyre jelentősebb) harmincadhely. *Ember Gy.*: i. m. 315.

106 *Kováts F.*: A magyar arany i. m. 121.

107 Ezt a szempontot nem veszi figyelembe *Kubinyi András*, amikor az Eizingernél szereplő 10 000 forintos harmincadbevételt azért tartja „nyilvánvalóan túl alacsony összegnek”, mert „csak a pozsony–budai egyesített harmincad majdnem pontosan 10 000 forintot szedett be 1457 április–1458 április között”. *Kubinyi András*: A Mátyás–kori államszervezet. In: Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk. Rázsó Gyula és V. Molnár László. Bp. 1990. 105. A szóban forgó harmincadok bevételi adataira ld. a következő jegyzetet.

108 Az 1456/1457. pénzügyi évben a pozsonyi harmincad 8399, az oroszvári 2633, a budai 1756 forintot, a három harmincadhivatal összesen 12 788 forintot szedett be. Az 1457/1458. pénzügyi évben a bevételek így alakultak: 6854 + 2788 + 317 = 9959 forint. *Kováts F.*: A magyar arany i. m. 121. vö. *Uő.*: Nyugat-Magyarország i. m. Előszó, V.; *Ortvay T.*: i. m. II. 3. 82., 85.

Ezzel megjelent, íme, a *tricesimá* nak a huszaddal egybeeső (pontosabban: ahhoz nagyon közel eső), első formája a magyarországi vámgyakorlatban. De hadd hangsúlyozzam még egyszer: nem valamiféle országos rendelkezés hívta létre, hanem speciális helyi körülmények alakították ki — kiváltképpen pedig Pozsony élelmes polgárainak a „zavaros idők” megannyi viszontagságát leküzdő leleménye.

Hogy a huszad, továbbra is harmincad néven,¹⁰⁹ hogyan lett a külkereskedelem országos érvényű vámszabályává, egy további dolgozatban próbálom majd kipuhatolni.

ZSIGMOND PÁL PACH HOW THE THIRTIETH CUSTOMS DUTY BECAME TWENTIETH? (1436–1457)

The thirtieth (*tricesima* = one third of the tithe), a customs duty, was originally and for a long period considered literally: it indeed meant 1/30th. In the XVII paragraph of the 1st decree of 1405 King Sigismund prescribed the payment of the thirtieth part on both exports and imports. According to a report of the pope's ambassador written in Italian of 1462 or 1463, however, the duty was thirtieth only by name, and in effect it meant *cinque per cento*: 5%, i.e. twentieth.

It can be traced when between 1405 and 1463 more exactly the duty was first increased. The 1436 tariffs of Buda contain the original thirtieth-rule, however, in 1457–58 in Pozsony (Bratislava), the quota was one seventeenth, yet called thirtieth (*dreissigst*). Two questions can be raised: 1.) Does the 1457–58 practice of the Pozsony Thirtieth Office men that the thirtieth tariff had been increased all over the country between 1436 and 1437? 2.) Why was the customs duty increased by Pozsony officials from one twentieth to one seventeenth?

In search for an answer to these questions the author has examined the parliamentary decrees of the decade in question, as well as contemporaneous sources concerning Thirtieth Offices in Western and Upper Hungary (especially Pozsony, Sopron and Kassa [Košice]). He has come to the conclusion that Pozsony's practice in the years of 1457–58 was not the result of central regulations but of specifically local conditions.

Ever since 1440, when the town council of Pozsony leased the local thirtieth, it was free to use it for its financial and commercial interests. Its financial interests demanded to make the rental a lucrative one, while its commercial demanded to establish a situation more advantageous for Pozsony merchants than for aliens (non-local ones). In co-ordinating its twofold interest the council almost doubled the customs: from 1/30 to 1/17, and on the other it cancelled half of the sum levied on local merchants' goods, yet obliged the other merchants to pay 82–83% of the levied duty. Thus the Pozsony council achieved that alien merchants paid an actual one twentieth (or almost that) of the value of their goods in duty.

This is how the thirtieth duty became twentieth, in Pozsony first. How the twentieth, still called thirtieth, became a national customs regulation, will be discussed in another study.

109 Erdélyben a külkereskedelmi vám neve is huszad lett. Korábban itt is harmincadnak hívták: *Pach Zs. P.*: A harmincadvám Erdélyben. (Kézirat) — Vö. fentebb az 5. jegyzettel.